

K jednej drobnej zápletke vo veci „interpretačnej kritiky“ a možnej lekcii z nej (chiazmus textov A. Bagina, J. Števčeka, M. Hamadu, V. Marčoka)

FEDOR MATEJOV, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Pre záujemcu, ktorý si zadovážil, a čitateľa, ktorý čítal začiatkom alebo v prvej polovici sedemdesiatych rokov debut A. Bagina *Priestory textu* (1971), zostalo absolvovanie tejto knihy aj zoči-voči neúnavnej ďalšej práci autora, ukladanej do knižných súborov alebo ucelene koncipovaných diel, skúsenosťou iniciačnou, určujúcou. Vecne to boli pokusy o spriehľadnenie komplikovanej situácie poézie a prózy druhej polovice, resp. konca šesťdesiatych rokov, precízne a ústretové prekresľovanie básnických textov a svetov M. Rúfusa, M. Válka alebo aj J. Ondruša a napokon osobnostné formulovanie predstavy literárnej kritiky ako kritickej interpretačnej práce nad literárnym textom, ako taktnej kultúrnej „pedagogiky“ čitateľa, v prípade básnika či prozaika ešte sa len profilujúceho aj mladého spisovateľa a v neposlednom rade ustavičného seba-disciplinovania aj samotného pisateľa kritického textu. – Po rokoch tieto dávne sugescie z pracovného gesta a debutu A. Bagina možno azda presnejšie situovať do zvláštneho medzičasu začiatku sedemdesiatych rokov, keď síce politicko-mocenské rozhodnutia rokov 1968 – 1969 sa už udiali, ale ich postupný priemet do formujúcej sa reštruktúry kultúrnej politiky – asi po zjazde novokonštituovanej spisovateľskej organizácie v roku 1972 – ponechával istý priestor v rámci jestvujúcich publikačných možností, nespretrhávajúcich ešte personálne a koncepcie kontinuitu so šesťdesiatymi rokmi, pre individuálne spontánne či premyslené literárne politiky, predstavy súčasnej literatúry a písania o nej. – Ak uvediem tri podujatia rozličného rozsahu a miery závažnosti, bude to s vedomím, že ich precíznejšie ideologicko-kritické a literárnohistoriografické zväznenie priamo by nútilo, povedané obmenenými slovami jednej postavy Haškovho románu, „brat' ich z lepšej stránky“ ako pokračovanie vecnej práce a relatívne otvorenej diskusie z druhej polovice a konca šesťdesiatych rokov a zároveň „z horšej stránky“ ako symptóm nastupujúcich sedemdesiatych rokov – zatiaľ však ešte bez fatálneho regresu k oficiálnej politicko-ideologickej instrumentalizácii literatúry, k jej masívnemu alebo taktizujúcemu quasi teoretizujúcemu zdôvodňovaniu (k tomu poskytol vhodnú príležitosť už rok 1971 ako rok päťdesiateho výročia vzniku KSČ). Je to podujatie „slovenská literatúra na prahu sedemdesiatych rokov 20. storočia“ z apríla 1970, publikované v *Romboide* (1970, č. 3): úvodná „retrospektíva“ S. Šmatláka, vystúpenia J. Števčeka o „estetických modeloch súčasnej prózy“, A. Bagina o „lyrike v prítomnej chvíli“, V. Šabíka o „nadmárodných aspektoch literárnej situácie“ a následná diskusia, kde už síce nezazneli hlasy napr. P. Števčeka alebo M. Hamadu, avšak popri vehementne diskutujúcom D. Okálím alebo V. Peťkovi k slovu sa ešte na pôde súčasnej literatúry dostali napr. mladí Š. Moravčík, P. Zajac alebo J. Štrasser. Pekný a dôležitý text A. Bagina o situácii lyriky iste už z časových alebo koncepcných dôvodov nenašiel miesto v pripravovanom debute a neskôr zasa z dobovo príznačných dôvodov v ďalších knižných kritických súboroch, a tak podnes nie je inšpiračne alebo citačne vytážený,

hoci prináša viacero hutných charakteristík autorských gest básnikov staršej i mladšej generácie, priehľadne fixuje dobové kritikove apórie zoči-voči zrýchlenému „vývinovému rytmu“, „atomizácii“ atď. a rozširuje zaužívané rozlišovanie postsymbolistického typu básne a ďalej typu avantgardného, resp. neoavantgardného o črtajúcu sa poéziu jazykovo-experimentálnu. – Možno tu ďalej uviesť podujatie-rubriku „konfrontácie“ v *Slovenských pohľadoch* v roku 1970, kde sa v číslach 7, 8, 9, 10 a 11 predstavovali pôvodnou tvorbou, ako aj autorskými konfesiami J. Mihalkovič, E. B. Lukáč, R. Sloboda, A. Bednár, V. Mináč, J. Johanides, V. Šikula a M. Figuli, k výročiu VOSR tak trochu vzhľadom na pôvodný zámer podujatia excentricky, a predsa príznačne D. Okáli, J. Poničan, ako aj A. Sirácky... Je to napokon anketa „situácia literatúry“ v *Slovenských pohľadoch* roku 1972 v číslach 1, 2, 3, 4, uvedená-zaštitená formuláciou z rozhovoru s V. Mináčom z predchádzajúceho ročníka (*Slovenské pohľady* č. 8), anketa, ktorú zhodou náhod otvára krátky príspevok práve A. Bagina, zúčastnili sa ďalej Th. H. Florin, J. Johanides, V. Marčok, J. Šimonovič, M. Tomčík, D. Okáli, V. Mináč, J. Gregorec, P. Bunčák, P. Jaroš, J. Beňo, L. Feldek, V. Petřík, V. Mihálik, V. Reisel (normalizačne bizarné okolnosti vyznenie príspevku P. Bunčáka spomína v *Hľadani minulého času* V. Petřík). – Názvom ohlásenú zápletku vo veci „interpretačnej kritiky“ pokúsím sa do-inscenovať z niekoľkých dobových recenzných textov, ktoré neboli kanonizované knižnými súbormi svojich autorov. J. Števček v roku 1970 recenzuje *Básnickú transcenciu* M. Hamadu z roku 1969 (*Slovenské pohľady* č. 2). Už titulom „metodologická kritika“ siaha za kľúčovým slovom desaťročia, kde malo byť synonymom metodicky uvedomelého dekomponovania a nového preskupovania životných a literárnych javov, asketickej čistoty vo veciach umenia a písania o ňom, mimobežnej voči ideologickej či publicistickej „špine“ alebo „zlobe dňa“. Kým voči „metodologickej kritike“ kontrastne postavený „umelecký typ“ kritiky či kritika skôr doťahuje celkové intencie diela, pociťované, intuitívne uchopované či evokačne obkružované, „metodologický“ kritik sa podľa formulácie J. Števčeka drží striktnej zásady: „Trebá ho poznať, nie sa s ním maznať!“ – poznať dielo v jeho estetickej štruktúrnosti, antropologickofilozoficky identifikovateľných životných východiskách a hodnotovom dosahu či platnosti. Keď J. Števček pod titulom *Sympatia* a kritika recenzuje *Priestory textu* (*Slovenské pohľady*, 1971, č. 12), v súhlasnom nadviazaní na A. Bagina hovorí, že „po spoločensky angažovanej, povedzme, publicistickej kritike“ nasledovala „kritika filozoficko-antropologická“ a na takomto pozadí situuje a zhodnocuje písanie samotného A. Bagina. Nezdráha sa siahnuť za pôsobivými paralelami: „A. Bagin publikoval svoje *Až dozrieme*, vynechajúc *Chlapca*. Treba sa len tešiť na jeho *Zvony*, aby sme použili analógiu z básnika, ktorému vzdal taký zdôvodnený, priamy a čistý kritický hold. Zlomky jeho budúcich *Zvonov* sme už napokon s potešením čítali.“ Za pripomenutými improvizovanými vecnými rozlíšeniami alebo za citovanou emfázou priazne možno s odstupom desaťročí už tak trochu neuveriteľne a nostalgicky – pri všetkej podozrievavosti voči recenzentskej kurtoázii – vidieť to, čo V. Mikula v inej súvislosti so šesťdesiatymi rokmi a s prózami P. Vilikovského formuloval ako „stav vecí“ na elementárne životnej pôde a následne aj v literatúre: „... ľudia začali byť zaujímaví“, „zaujímaví jeden pre druhého“. (Zoči-voči dnešku je človek v pokušení vytrhnúť z kontextu a zlomyseľne izolovať to predpokladové: „...každý sám pre seba...“) Túto pozitívnu elementárnu charak-

teristiku v jej platnosti azda nesuspendovalo ani autorovo neskoršie vehementné demaskovanie „červených“ päťdesiatych v „zlatých“ šesťdesiatych. V roku 1978 J. Števeček recenzuje Baginov knižný súbor *Literatúra v premenách času* z roku 1978 (*Slovenské pohľady* č. 7) a v súvislosti s autorovou prácou naplno inauguruje pojem „interpretačnej kritiky“. Jej náprotivkom v J. Števečkovej rozvedenej argumentácii je „publicistická kritika“; „metodologická kritika“ alebo „filozoficko-antropologická kritika“ z improvizovaných vecných rozlíšení z roku 1970, resp. 1971 sa akosi z terajších úvah vytratila, ba formulácia o „mýtoch a pseudomýtoch kritických osobností“ sugeruje dojem, že v znamení tu síce nezdôrazňovanej, ale fungujúcej dištancie oficiálnych sedemdesiatych rokov voči šesťdesiatym rokom boli nivelizujúco podradené ak nie aj staršia personalistickoesejstická kritika, tak rozhodne „metodologická“ či „filozoficko-antropologická“ pod zberný pojem „publicistickej kritiky“. – V. Marčok v roku 1971 *Priestorom textu* venoval článok *Zamyslenie nad literárnou kritikou v súčasnosti* (*Slovenská literatúra*, 1971, č. 6). Priam politickoorganizačná charakteristika práve uplynulého desaťročia: „Literatúra podobne ako celá spoločnosť stratila zo zreteľa konkrétne ciele a unášala sa vidinami abstraktného estetizmu a nového, ‚dôslednejšieho‘ humanizmu. Zámerna strategických perspektív za taktické viedla k živeľnej diferenciacii vývinu literatúry a k prehĺbeniu rozporu medzi tvorcom a čitateľom, ktorého výsledkom bolo až vyhrotenie problému zrozumiteľnosti literatúry. Kritika stratila schopnosť v tomto ‚amorfnom‘ pohybe sa orientovať, čo poväčšine viedlo k rezignácii,“ – táto charakteristika veľmi nevábi pokračovať v čítaní. V sledovaných súvislostiach do-inscenovávanej zápletky okolo „interpretačnej kritiky“ treba čítať predsa len ďalej; po ešte vždy striktno vecnej skratke práce a gesta M. Hamadu ako kontrastnom pozadí pre prácu a kritický debut A. Bagina dostáva sa V. Marčok k jadrú svojho zamyslenia: po takzvanom zvedečťovaní kritiky od začiatku šesťdesiatych rokov, inšpirovanom predovšetkým estetickým a poetologickým štrukturalizmom, interpretačné zjemnenie kritiky, jej príľnavosť k umeleckému textu, inšpiračne dotovaná už konkrétnymi kritikami a interpretáciami M. Hamadu a S. Šmatláka, iniciatívou F. Miku, prvými nitrianskymi podujatiami a interpretačnými zborníkmi, poľskými prekladmi z okruhu západného „umenia interpretácie“, „tematickej kritiky“ atď., vlastným poľským formulovaním týchto otázok, napr. J. Sławiński, celé toto sympatické, uskromňujúce seba-disciplinovanie na pôde písania o súčasnej literatúre, predovšetkým o poézii, má rub ani nie tak v deficitnom ako skôr už miznúcom povedomí doliehajúceho celku literatúry a literárneho diania, v zdržanlivosti voči konkrétnym, výhľadovo čoraz tvrdším rámcom súčasnej literatúry, azda v dobrej viere, že interpretačné gesto voči konkrétnym dielam dokáže ich vyvážiť... Ani doformulovanie a domyslenie pripomenutého textu V. Marčoka nezabavuje ho istej podvojnosti – medzi črtajúcimi sa dobovými „ideologizmami“, a predsa ešte vždy elementárne vecnými nálezmi.

Úvahy o kritike a formulovanie predstavy „interpretačnej kritiky“ vychádzali napokon z príležitostných rozlíšení, ktoré podal vo svojom debute samotný A. Bagin. V roku 1966 situácia javí sa mu tak, že možno rozlíšiť „aspoň dva základné prístupy k literatúre“: „jeden zdôrazňujúci spoločenské poslanie literatúry“, pričom z dnešného pohľadu možno dodať, že „termíny“ vstupujúce do tejto súvzťažnosti, „literatúra“ aj „spoločnosť“, platili za viac-menej jasné a len bolo treba ich súvzťažnosť správne inštrumentalizovať alebo

aspoň moderovať, a „druhý, prízvukujúci hľadanie miesta a podoby človeka v súčasnom svete“, čo je vecne a formulačne gesto šesťdesiatych rokov, A. Baginovi podstatne bližšie. Metodicky potom rozlišuje prístup „štruktúrally“, kde vstupuje kritik svojím rozborom a výkladom diela akoby do jeho služieb, kritikom podaný vlastný výkon nad dielom predstavuje aj jeho implicitné hodnotenie, a prístup improvizácie, skusmo, približne nazvaný ako „fenomenologický“, kde kritik pristupuje k dielu vedome už so svojím rozvrhom, „projektom“ sveta a literatúry, dielo je potom nielen oporou a úbežníkom jeho práce, ale aj témou sporu o „veciach ľudských“ samotné dielo presahujúceho (takto zrejme A. Bagin rozumel polemike M. Hamadu¹ a S. Šmatláka vo veci výkladu a hodnotenia zbierky *Milovanie v husej koži* M. Válka). Zoči-voči *Zážehom* J. Stachu hovorí zasa o dôraze na prácu s „gramatikou“ – to by bola gramatická interpretácia, nepostrádateľná pri hermetizujúcich textoch s komplikovanou syntaxou, zastretou východiskovou komunikačnou situáciou, nehovoriac už o pedagogickej alebo prekladateľskej príprave nad podobnými cudzojazyčnými básnickými textami (je to vlastne aj doména R. Jakobsonovej „poézie gramatiky a gramatiky poézie“ s dôrazom na funkciu zámen v konštituovaní komunikačnej situácie, prehovoru, literárnych druhov a žánrov), a ďalej o dôraze na prácu s „motivikou“ – to by bola interpretácia motivická, odhaľujúca potenciálne afektívne zdroje a stavebný materiál individuálneho rozvrhu básnického sveta. – V katalogizovaní takýchto čiastkových inšpirácií dalo by sa pokračovať...

V zmenenej situácii sedemdesiatych rokov interpretácia umeleckého textu prechádzala svojimi peripetiami – azda aj sterilizujúcimi – v nitrianskej vysokoškolskej a vedeckovýskumnej prevádzke; od prelomu sedemdesiatych a osemdesiatych rokov v textoch V. Míkulu a P. Zajaca a neskôr sčasti aj F. Miku začala sa produktívne vracajť aj do terénu písania o široko chápanej súčasnej literatúre. Smerom do minulosti interpretácia umeleckého textu, zvlášť v oblasti prózy, fungovala ako osobnostne precizovaný inštrument alternatívneho alebo aspoň zjemňujúceho prekresľovania ustáleného kánonu diel a autorov modernej slovenskej prózy (M. Šútovec, S. Rakús, neskôr F. Koli, M. Mikulová). V sedemdesiatych rokoch pri bezprostredne vznikajúcej a publikovanej literatúre limitou zjemňujúcej interpretačnej kritiky, aj keď ešte vždy je alternatívou voči publicistickému písaniu o literatúre, zostáva hegelovské diktum vo svojej rezignačnej verzii „čo je skutočné, to je rozumné“ – bez predchádzajúcej kriticky emfatickej časti „čo je rozumné, to je skutočné“. – Nad interpretačným písaním o poézii od konca šesťdesiatych rokov odznelo varovanie (v polemickej formulácii M. Hamadu na okraj S. Šmatlákovej interpretácie *Skľúčenosti*), že „ani minuciózna interpretácia textu nepomáha, najmä keď sa vyčerpáva prekladom básnickej reči do pojmovej reči“. Posledné dve-tri desaťročia s narastajúcou univerzitno-akademickou prevádzkou v oblasti písania o literatúre, pochopiteľne, na úplnej inej úrovni, než bola v hre v polemickej replike z konca šesťdesiatych rokov, túto tautologizáciu interpretačnej práce už len fatálne potvrdzujú. Človek so záujmom o poéziu sa musí zoči-voči poézii a písaniu o nej (aj so seba-kriticky kosým pohľa-

¹ Kritická práca M. Hamadu bola priamo témou A. Bagina: čitatelia *Priestorov textu* evidujú precíznu stať venovanú súboru M. Hamadu *V hľadaní významu a tvaru*, pôvodne *Krok*, 1967, č. 1; nemenej dôležitá stať o *Básnickej transcencii z Mladej tvorby*, 1970, č. 1. Od kritiky k filozofii literatúry sa už do knižných súborov, resp. výberov A. Bagina nedostala.

dom do zrkadla) pýtať, čo priradiť k neprehliadnuteľnému sledu, ako „významový rozbor poézie M. Válka“, resp. skladby Domov sú ruky, na ktorých smieš plakať M. Hamadu, interpretácia Skľúčnosti S. Šmatláka, V. Turčányho rozbor českého prekladu Príťažlivosti od M. Červenku s nálezmi platnými pre originál, F. Mikov rozbor Veľkého sťahovania L. Vadkerti-Gavorníkovej, neskoršie Šmatlákovu siahnutie za poéziou pozdneho L. Novomeského, interpretácie poézie Š. Strážaya alebo L. Novomeského P. Zajaca, interpretácia Priložím J. Mihalkoviča V. Mikulu... Cesty z tautologického písania vedú nielen cez „zachytenie sa v jazyku“ (formulácia J. Mihalkoviča) čítaného a interpretovaného textu, čo je napokon tiež dnes nesamozrejmé, nielen v erudičnom či múzickom problematizujúcom povedomí vlastnej domácej básnickej tradície, ale aj cez zachytenie sa v mediálne ešte neprogramovaných podnetoch z nadnárodného kontextu, nepervertovaných do mediálno-promočno-festivalových „udalostí“, cez zachytenie sa v teoretických podnetoch, čo ešte nevyšumeli v koridoroch akademicko-univerzitnej „konverzácie“. Napokon vždy je to nevypočítateľnosť toho, čo je „tyche“, „fortuna“, náhoda, šťastie, vôbec nevypočítateľnosť, prekvapivosť vždy individuovanej citlivosti a produktívnej obrazotvornosti.

Pokúsím sa zhrnúť tieto rozbiehavé poznámky!

1. Chceli byť pripomienkou, anamnézou rámca, v ktorom sa kritickému debutu A. Bagina dostalo v krátkom medzičase začiatku sedemdesiatych rokov viacero prečítaní s podnes platnými vecnými nálezmi, ako aj pripomienkou ich ďalších dobových obmien a premien.

2. Pri úvahách o literárnej kritike akoby sa mlčky alebo deklarovane vychádzalo z rozlíšení, možno aj anonymizovaných, aké podávajú práce v rozpätí od *Kritiky literárni. Metódy a smery. Zásady a praxe* A. Nováka (2. vyd. 1925) po *Co je kritika, co není a k čemu je na světě* V. Černého (1968, slovensky Černého esej ako Náčrt filozofie kritiky vychádzala v roku 1968 v *Slovenských pohľadoch*, v číslach 7, 8, 9, 10),² sú to rozlíšenia epochálne-smerové a metodicko-žánrové, pripadne sa berie do úvahy ako pomôcka stať J. Sławińskiego (v preklade P. Winczera) Funkcie literárnej kritiky (*Romboid*, 1968, č. 5 – 6), invenčne aplikujúca na kritický akt a prejav R. Jakobsonov rozvrh jazykových funkcií. – Prednesené poznámky chceli byť pripomienkou dobovo možno aj improvizovaných rozlíšení, nepostrádateľných však ako „seba-opis“ pre vecnú dejinnú, resp. historickú rekonštrukciu vtedajšej situácie kritiky a štasti zaujímavých ako pozadie aj pre dnešné písanie.

3. A. Bagin pre ľudí, čo mali česť a šťastie byť s ním v osobnom a pracovnom kontakte, predstavuje podnes ich zaväzujúci príklad jedného typu existencie v literatúre a práce s ňou. Pre mnohých ďalších jeho práce poskytujú aj po desaťročiach množstvo konkrétnych pozitívnych zistení a čiastkových inšpirácií. Dovolil som si tu siahnuť za jeho iniciačným debutom *Priestory textu* ako za potenciálnym zdrojom ešte vždy otvorených otázok, ktoré si človek aj dnes kladie zoči-voči básnickému textu a interpretačnej práci s ním. A. Bagin „text“ v názve svojej práce nebral nadarmo.

²K Černého práci sú k dispozícii dôležité polemické fragmenty J. Patočku, exponujúce vlastnú povahu kritikej existencie a kritického aktu v bežných triedeniach prehliadanú alebo zatemňovanú – *Co je kritika, Světová literatura*, 1991, č. 6, resp. *Sebrané spisy*. Sv. 5. Umění a čas II. Praha, 2004, s. 228 – 233.